

Šiek tiek apie Kartenos valdą ir jos žmonių vargus

ADOLFAS JUCYS, JUOZAS MICKEVIČIUS

Kartenos herbas

Didikai dvarams vietą dažniausiai parinkdavo labai gražiose vietovėse. Čtai Plateliai buvo įkurti prie puikau ežero, Kartena – slėnyje prie Minijos. Dvarai (palivarkai) kartu su jiems priklausančiais kaimais ir miesteliais vadindavosi valdomis. Kaimų ir miestelių gyventojai arba mokėdavo činšą, arba eidavo dvarininkų žemės dirbti. Kartais dalį atidirbdavo, dalį mokėdavo pinigais ir žemės ūkio gaminiais.

Kartenos valdai priklausė 40 kaimų. Kaimai buvo įvairaus dydžio. Vidutiniškai kiekvienam kaimui tekdavo 20 valakų žemės (valakas – 21,36 ha). Kartenos valda buvo apie du kartu didesnė už Platelių valdą, su kuria ji rubežiavosi. Kartenos valda tęsėsi nuo Stropelių, Papievių, Liepgirių (rytuose) iki Raguviškių, Petrikaičių (vakaruose) ir iki Eitučių bei Kupčių (pietuose). Kartena Žemaičių kunigaikštystėje dažnai buvo vadinama Gandingos valsčiu, kuris dokumentuose dažnai įvardijamas pavietu. Jo centras 1658 m. buvo perkeltas į Plungę, kuri nukonkuravo senąją Gandingą.

Kartenos valda nuo seno priklausė Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės dvarui. 1660 m. didikė Barbora Kazimiera Sapiegaite valdą už 40 000 lenkiškų auksinių perdavė Eustachijai Valavičiūtei. Či ją už tą pačią sumą perleido Marcinui Kulminskui. Čis, tikėtina, kad sirgdamas, 1663 m. Gdanske testamentu užrašė savo tarno dukroms. Koks yra šio užrašymo tekstas, neteko sužinoti. Viena tik aišku, kad Valavičiūtė tuo metu valdos dar nebuvo spėjusi oficialiai perduoti Kulminskui, nes 1664 m. didikei Valavičiūtei buvo iškelta byla už valdos neperdavimą Kulminskui ir 11 000 auksinių negrąžinimą (šiuos pinigus ji buvusi pasiskolinusi). Valda Kulminskio artimiesiems, matyt, nebuvo gražinta, nes ji pateko Platelių valdos valdytojo Aleksandro Jeronimo Valavičiaus žinion. Reikia manyti, kad jis buvo Eustachijos brolis arba artimas giminaitis. Valavičius prasiskolino Tirkšlių valdos laikytojams Je-

ronimui ir Barborai Vazinskiams. Už skolas Valavičiai užstatė Gaudučių, Vėlaičių, Dauginčių ir keletą kitų kaimų. Iš tų kaimų činšą rinko skolintojai. Ta proga buvo surašomi činšininkai, privalantys jiems mokėti mokesčius. Pavyzdžiui, Dauginčių kaime 1674 m. buvo šie mokėtojai: Vauraitis (2), Graužys, Šiaudinaitis, Aidukaitis, Gauronaitis (2), Duoblaitis (2), Janušaitis, Vaitiekaitis, Kubilius, Kubilaitis, Petraitis, Derkintis, Griguolaitis, Šilaitis, Trūbatis (2), Eraminaitis ir keletas kitų. Su galūne „aitis“ buvo rašomos nevedusių vyrų pavardės.

Apie 1682 m. mirė plateliškis Valavičius. Skolą Vazinskiams grąžino Teklė Valavičiūtė ir jos vyras Braslaujos maršalka Mykolas Pacas. 1692 m. valda buvo padalyta į dvi dalis. M. Pacui atiteko Kartenos dvaras su didesniąja valdos dalimi. Antroji dalis su dvaro centru Mišučių kaime atiteko Kazimierui Jonui Sapiegai (1695 m. ši valdos dalis jo nuosavybėn perėjo už 100 000 lenkiškų auksinių). Mišučių kaimą K. J. Sapiega pavertė dvaru ir pavadino jį Naująja Kartena.

Baudžiovos laikais ponai galėjo kilnoti valstiečius baudžiauninus iš vietos į vietą, kur tik jiems patikdavo.

Ypatingai sunkus buvo baudžiauninkų, priklausiusių Mišučių dvarui, gyvenimas. Jie ne kartą rašė skundus dvaro savininkui Sapiegai, kuriuose nurodydavo, kad dvaro valdytojas juos tiek skriaudžia, jog daugelis nebeiškeičia ir bėga iš sodybų. 1717–1718 m. rašytame skunde sakoma, kad nei karo su švedais metu, nei maro metu ne-

Kartena. Nuotrauka iš RKIC archyvo

buvo tiek ištuštėję kaimai, kaip kad dabar. Skunduose buvo nurodoma, kad dvaro administratorius Arbačiauskas verčia dirbti tuščius (pabėgusiųjų baudžiauninkų) sklypus, verčia už juos mokėti činšą, o tuščiųjų valakų derlių pats pasiima. Be to, visokias rinkliavas sugalvojęs. Renkama tijūnui, gaspadinei, pastotiems į Vilnių ir t. t., net galo nebuvę toms rinkliavoms. Valstiečiai pranešė, kad daug kartų jau yra rašę apie tai, tačiau nežina, ar jų skundai pasiekia dvaro savininką.

Pagrindinė Kartenos valdos dalis ėjo iš rankų į rankas, kol galų gale apie XVIII a. viduryje čia įsitvirtino Nagurskiai. 1814 m. iš jų dvaro nupirko Kurše gyvenę grafai Pliateriai. Jie dar iki baudžiamos panaikinimo panaikinti keletą kaimų ir sukurti Aleksandravo bei Vaitkų palivarkus (dvarus), kurių teritorija 1973 m. priklausė Plungės rajonui.

Baudžiamą panaikinus, nors dvarininkai ir neteko nemokamos darbo jėgos ir činšo mokesčių, tačiau jie galėjo padidinti palivarkus. Tuo laiku, jei dvarininkų palivarkų žemės plotas nesudarė vieno trečdaliao viso ploto, jie galėjo atrėžti baudžiauninkų žemės plotus ir padidinti palivarkus arba net naujus sukurti. Šiuo atžvilgiu labai plėšrūs pasirodė bėsa Pliateriai. Jie Grabšyčių (dabar Sausečių kaimas) dvarą kūrė ant žmonių ašarų. Buvo įsakyta gyventojams išsikelti į labai nederlingas ir akmeningas ganyklas ir ten įsikurti. Žmonės nurodymo nepaklausė. Vieną liūdną dieną atvyko kariuomenės dalinys, kurį Pliateriai buvo pasikvietę valstiečiams malšinti. Gyventojus išmetė iš namų. Šių eilučių autoriams yra tekę (prieš 50 metų) girdėti apie tuos žiaurumus iš tos akcijos aukų lūpų. Pasakojama, kad buvę daug verksmų ir ašarų. Vaikai verkia, moterys verkia, puodai ir katilai žvangą, mėtomi ir daužomi. Žmonės jėga buvo metami ir iš trobų, mušami, stumdomi, trobesiai tuoj buvo nuardyti, kad žmonės atgal negrįžtų ir sargauti nereikėtų.

Panašiai buvo sukurtas ir Gaudučių dvaras, čia gal tik kiek mažesnės tragedijos būta, bent taip jau atrodė, stebint įvykius iš šono. Nuo to laiko Kartenos dvarą imta vadinti Sendvariu, nes netoli jo buvo atsiradęs naujas Gaudučių dvaras. Vietoje Sendvario arba Kartenos dvaro dabar yra Gintarų kaimas.

Spaudai parengta pagal to paties pavadinimo tekstą, saugomą Žemaičių muziejuje „Alka“ (b. 4, s. v. 1).

Pirmą kartą publikacija, parengta pagal šį tekstą, skelbta Kretingos rajono laikraštyje „Švyturys“ 1973 m. balandžio 10 d, Nr. 43

(Atkelta iš 7 p.)

daržines ir kt)., kur žvirbliai mėgdavę „ant nakties susimesti“. Žvirbliai sulįsdavę per paliepių plyšius naktiniai pastogėn, kur būdavo užuovėja ir šilčiau. Sutemus, kai žvirbliai jau neberanda plyšių išbėgioti iš trobesio į lauką, uždegama liktarna ir einama gaudyti. Tai daroma poromis: vienas neša liktarną ir užsikabina terbą (maišą) žvirbliams sukišti, o antrasis nešasi kokią kartelę (apie 2–3 metrai ilgio). Įėjus į klojimą, vienas atsistoja klojimo viduryje, jį apšviesdamas, o antrasis kartele maišo paliepius, išbaidydamas bei iškrapštydamas žvirblius, kurie skrenda „ant šviesos“ – tiesiog į liktarną. Tada likdavo tik čiupti žvirblius rankomis ir kišti juos terbon. Žvirbliai senovėje buvę gaudomi dėl „pečenkos“, t. y., kepsnio. Nors ir maža tebuvę iš žvirblio mėsos, bet, pagavus jų didesnį skaičių, būdavę galima „pasismožyti“ nemažai geros pečenkos, kurią mėgdavę, ypač vaikai.

ŠARKŲ GAUDYMAS

Šarkos būdavo gaudomos skryniomis. Tokios skrynios būdavusios sukaltos iš lentų ir naudojamos vištoms dedinti. Iš lentų sukaldavo apie 1 metro ilgio ir 60–80 cm aukščio ir apie tiek pat pločio skrynią. Prie skrynios prikaldavę paprastą iš lentų sukaltą dangtį, kurį prie skrynios prikaldavo šikšniniais zovieskais. Skryniose būdavo iš šiaudų ar šieno susuktos gūžtos vištoms dėti. Šarkos mėgdavusios kiaušinius ir visada tykodavusios progos įlįsti skrynion. Norint šarką pagauti, skrynios dangtis būdavo paremiamas pagalėliu, prie kurio pririštas ilgas ir stiprus siūlas arba plona virvelė, kurios galas nuvedamas į trobą, iš kur per langą stebima, kada įskris skrynion šarka. Kai pamatoma, kad įskrido, virvelės galas patraukiamas, pagalėlis, kuriuo paremtas skrynios dangtis, išvirsta ir dangtis nukrenta žemyn. Tada jis pakeliamas tiek, kad būtų galima įkišti ranką, kuria užgriebiama ir išimama šarka. Jos naikinamos dėl to, kad „kiaušinėjančios“, t. y., geriančios vištų kiaušinius. Šiuo metu dauguma čia aprašytųjų žvėrelių gaudymo būdų yra išnykę.

Žinių suteikė apie 50 metų amžiaus Jurgoniškių kaimo (Šaukėnų vlsč., Šiaulių apskr.) ūkininkas Ignacas Pleskūnas. Jis papasakojo ką pats žinojo ir ką buvo girdėjęs iš savo tėvo ir kitų senų žmonių. I. Pleskūnas visą laiką gyveno Jurgoniškių kaime.

Parengta pagal medžiagą, surinktą 1939 m. Šiaulių kraštotyros draugijos organizuotoje ekspedicijoje. Pirmą kartą publikacija paskelbta leidinyje „Gimtasai kraštas“ (1939 m. Nr. 1, 2–3).